

WWF

HANDLEDNING

FÖRSKOLA PÅ HÅLLBAR VÄG

Ett inspirationsmaterial för förskolan

”En hållbar utveckling tillfredsställer dagens behov utan att äventyra kommande generationers möjligheter att tillfredsställa sina behov”

FÖRSKOLA PÅ HÅLLBAR VÄG – EN BAKGRUND

Att möta barnen – förskolans engagemang kring en hållbar utveckling

”Förskolan ska lägga grunden för ett livslångt lärande”. Så står det i Läroplan för förskolan Lpfö 98. Och lite längre fram i skriften: ”Ett ekologiskt förhållningssätt och en positiv framtidstro ska prägla förskolans verksamhet”. Det kan inte sägas på ett bättre sätt. Förskolan har en viktig roll och en fantastisk möjlighet att lägga grunden att delta i byggandet av en hållbar framtid. På olika plan kan man arbeta med ekologiska, sociala/kulturella och ekonomiska frågor tillsammans med barnen, personalen och föräldrarna. Hur förskolan kan bidra med att till exempel öka biologisk mångfald och minska de ekologiska fotavtrycken ska denna skrift utveckla ge inspiration till. Det finns inga begränsningar, bara stora möjligheter.

Hållbar utveckling - en kompasskurs

En ofta citerad beskrivning av vad hållbar utveckling innebär är följande:

*”En hållbar utveckling tillfredsställer dagens behov utan att äventyra kommande generationers möjligheter att tillfredsställa sina behov”**

*Börja där du står och trampa
sen upp framtidsstigar!*

Mia Lundqvist, förskolechef i
Vänersborg

Det handlar om ett långt tidsperspektiv och ett globalt fokus. Man tar ut en kompasskurs mot en långsiktigt, hållbar framtid som involverar alla barn, all personal och alla föräldrar. Det handlar om mig och dig, om mina och dina tankar och handlingar, kort sagt hur vi tillsammans kan bli medskapare av goda värden.

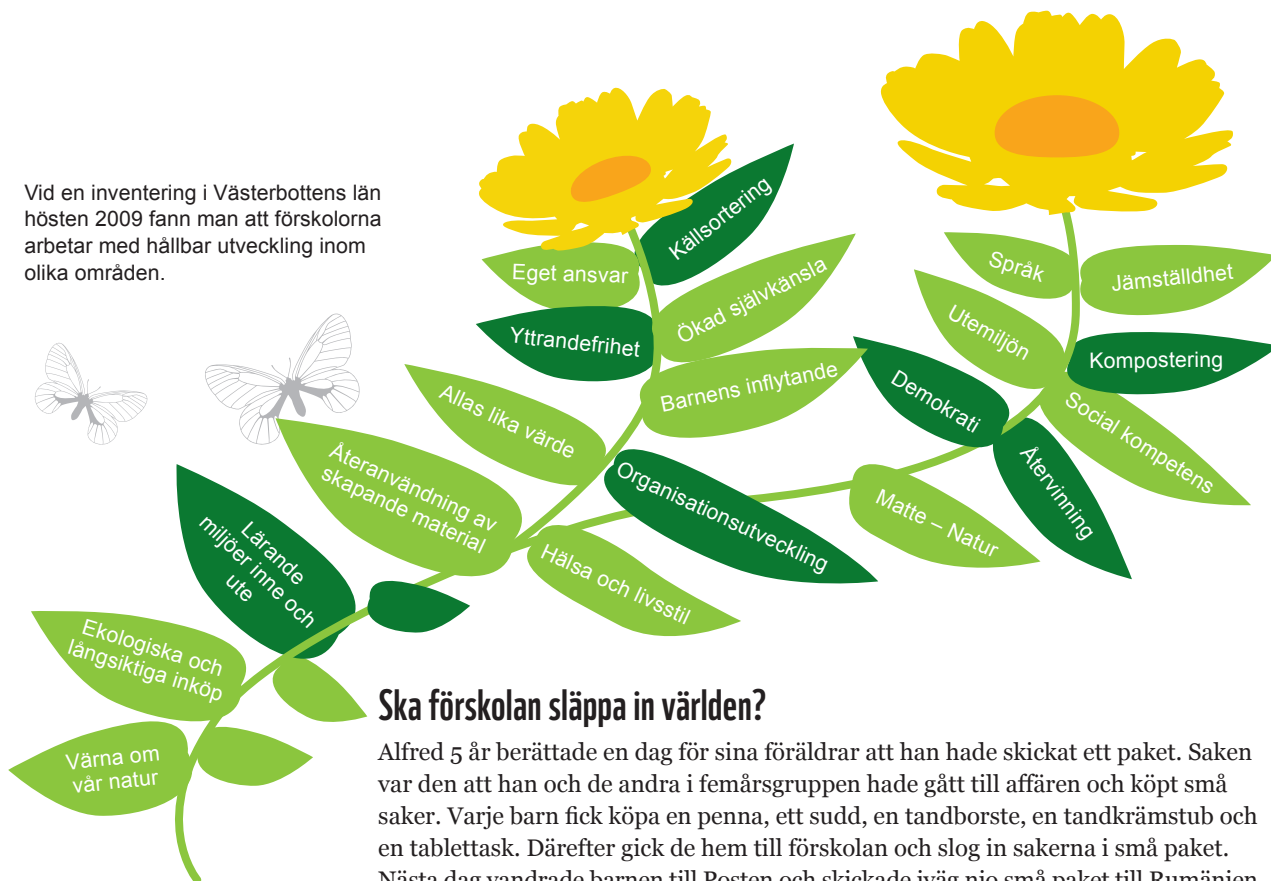
* Brundtlandrapporten, Our common future (1987)

Vad är lärande för hållbar utveckling?

Miljödimensionen innebär kortfattat att värna om ett ekosystem med biologisk mångfald, den sociala dimensionen handlar om människors beroende och påverkan på varandra, om jämlikhet, rättvisa, jämställdhet och ett demokratiskt förhållningssätt. Den ekonomiska dimensionen har en hushållande aspekt; att vara rädd om de resurser vi har, både mänskliga och materiella. Den ekonomiska dimensionen innebär också att arbeta för en ekonomisk utveckling.

Maria Hedefalk, forskare

Vid en inventering i Västerbottens län hösten 2009 fann man att förskolorna arbetar med hållbar utveckling inom olika områden.

Ska förskolan släppa in världen?

Alfred 5 år berättade en dag för sina föräldrar att han hade skickat ett paket. Saken var den att han och de andra i femårsgruppen hade gått till affären och köpt små saker. Varje barn fick köpa en penna, ett sudd, en tandborste, en tandkrämstubb och en tablettask. Därefter gick de hem till förskolan och slog in sakerna i små paket. Nästa dag vandrade barnen till Posten och skickade iväg nio små paket till Rumänien.

Samma vecka damp Pedagogiska magasinet ner i brevlådan. I den finns en ursinnig artikel signerad Fredrik Sjöberg. Några axplock:

”Endast komplett misslyckade pedagoger tror att något blir bättre av att man prackar på barn en massa dramatiserade halvsanningar som syftar till att framkalla svårhanterliga skuld känslor och halvreligiösa idiotföreställningar om att människan är ond och naturen god. Sådant leder ingenstans. Man bör inte tala med barn om klimatkrisen över huvud taget. Aldrig.

... Nu travar man iväg med förskolebarn till återvinningsstationen, i rätta reflexvästlysande rader, för att rädda världen. Det enda man uppnår med det, tro mig, är att man lär barnen att självmedicinera mot sin egen rädsla genom diverse meningslösa aktiviteter; pseudopyssel, som i sin tur förhindrar ett effektivare beteende senare, mer politiskt, i vuxen ålder. De stackare som står där vid återvinningen och tror att de ”sparar träd” genom att knöla ner papper i en plåtcontainer, och som gör sig ”klimatsmarta” genom att panta onödiga dryckesförpackningar, de är kort sagt lurade.

... Jag är säker på att det vore bra mycket bättre att så långt möjligt bespara barnen den deprimerande miljökrisen.”

Ur Pedagogiska magasinet nr. 4 2016

Artikeln ovan och förskolan som skickar paket till Rumänien väcker många frågor. Här är några att fundera över:

1. Bör man prata med små barn om klimatkrisen, om svaret är ja, på vilket sätt då?
2. Är god kunskap om naturen den rätta vägen att få barn miljömedvetna på sikt?
3. Att lära barn källsortera, är det en meningslös aktivitet?
4. Den viktigaste frågan slutligen:
Ska förskolan släppa in världen och på vilket sätt?

Att man upplever sig själv som kompetent inom ett område gör att man vill engagera sig inom detta.

Ellen Almers, forskare inom Education
for Sustainable Development
på Högskolan i Jönköping

VARFÖR SKA FÖRSKOLAN ARBETA MED HÅLLBAR UTVECKLING?

Hållbarhet kan betyda så mycket mer än vad många tror. En hållbar handling kan handla om att göra positiv skillnad för en vän, för naturen i din närhet eller bara för din egen hälsa.

Hållbarhet betyder också rättvisa, frihet och ansvar. För att vi ska ha en hållbar värld måste den vara rättvis och ge oss alla frihet. Men en frihet med ansvar, ett ansvar som vi tar tillsammans. För varandra. En hållbar värld måste börja någonstans - så varför inte börja i ditt eget kvarter?

WWFs ungdomsråd

Planeten har feber

Vår planet mår inte bra. Den har feber. Klimatet förändras drastiskt och i snabb takt. Temperaturen stiger, havsnivåer likaså, glaciärer smälter, korallrev bleks och dör, dramatiska väderkatastrofer ökar i antal, människor och djur drabbas, de första klimatflyktingarna kan ses på vägarna ... Huvudorsaken till dessa förändringar är vår (läs västvärldens) överkonsumtion av jordens resurser; om alla människor på jorden lever som svensken gör skulle vi behöva drygt fyra planeter. Våra ekologiska fotavtryck är med andra ord alldeles för stora. Grunden för en hållbar framtid är en ren och frisk planet där vi lever ett liv inom planetens gränser, där vi kan använda oss av naturens gratistjänster som frisk luft och rent vatten utan att förstöra dem för oss här och nu och in i framtiden.

Två trender

Läget är minst sagt dystert. Konsumtionen ökar och världens befolkning växer och är idag cirka 7,3 miljarder. Enligt FN kommer världens befolkning att vara 9,7 miljarder år 2050.

Resursuttaget blir allt större och naturen drabbas. WWFs undersökningar som presenteras vartannat år i Living Planet Report visar att den biologiska mångfalden (växter och djur) minskar kraftigt samtidigt som de ekologiska fotavtrycken (människans påverkan på naturen) ökar. Vi måste nu med full kraft vända dessa två trender!

Att grundlägga vanor

Våra vanor och beteenden formas i unga år. Att skapa en hållbar framtid handlar bland annat om att bygga underifrån, att redan i förskolan grundlägga goda vanor och beteenden och skapa en handlingskompetens för att möta framtiden.

I Lpfö 98 kan man läsa följande om hur förskolan kan förhålla sig till miljöfrågor: "Förskolan ska medverka till att barnen tillägnar sig ett varsamt förhållningssätt till natur och miljö och förstår sin delaktighet i naturens kretslopp". Detta berör bland annat naturens gratistjänster, de så kallade ekosystemtjänsterna. Ett kanske okänt begrepp för många men ack så viktig del i den biologiska mångfalden.

Naturens gratistjänster

Blommande blåbärsris i maj, insekter, befruktning, mognad och sen färdiga bär. Fingrarna färgas mörklila av blåbärsplockandet och snart gräddas pajen gyllengul. Ett stort tack till alla humlor och bin som pollinerar blåbärsblommorna i maj! Tänk att ett bi befruktar cirka 50 000 blommor helt gratis! Forskare har beräknat denna gratistjänst till 500 kr per bi.

Vi påverkar alla framtiden. Hållbar utveckling är inte bara ett jobb för pedagoger, politiker m fl. Det är ett jobb för alla!

Julie M Davies

Naturvårdsverket om ekosystemtjänster:
Ekosystemtjänster är alla produkter och tjänster som naturens ekosystem ger oss människor och som bidrar till vår välfärd och livskvalitet. Pollinering, naturlig vattenreglering och naturupplevelser är några exempel.

Naturvårdsverkets hemsida
www.naturvardsverket.se

Varje tanke jag tänker, varje andetag som fyller mina lungor, har en omedelbar koppling till en väl fungerande natur. En natur som ger oss virke till möbler, bomull till kläderna, mat och medicin och inte minst estetiska upplevelser. Naturen är full av sådana gratistjänster som idag är hotade av avskogning, överfiske, klimatförändringar, vägbyggande med mera.

Ytterst är det naturens gratistjänster som sätter ramarna för våra liv. Vår verksamhet måste präglas av ekonomisk hållbarhet, det vill säga hushållning av jordens knappa resurser.

En förskola skulle kunna uppmärksamma naturens gratistjänster genom att odla, studera insekters pollination, uppleva naturen, måla av naturen, skapa av naturen, äta vilda växter till exempel fläder, blåbär, lingon, harsyra, älgört, löktrav ...

Vad är handlingskompetens?

"Handlingskompetens kan definieras som förmåga att på ett aktivt och reflekterande sätt kunna delta i arbetet för ett hållbart samhälle. Det berör vanor och beteenden. Det handlar om vilja, att kunna påverka beslut, att ta ansvar, tänka kritiskt, se saker ur olika perspektiv, kunna lyssna och formulera egna åsikter. Det kan vara att städa en skogsbacke eller att diskutera moralfrågor." Så säger Maria Hedefalk i sin avhandling "Förskola för hållbar utveckling".

Tre faktorer påverkar vår handlingskompetens: kunskap, motivation och möjligheter. På förskolan kan *kunskaper* till exempel handla om kretslopp, källsortering, resurssnålhet, ekologiska fotavtryck och om naturen.

Motivation är en inre drivkraft som handlar om vilja, mod och lust att engagera sig som gör att jag vill och ser de möjligheter som erbjuds. Till exempel kan det handla om att inte skräpa ner i naturen för att det blir fult. I sin förlängning kan det leda till att man inte slänger sopor osorterat eftersom det inte är bra för naturen.

Möjligheter kan illustreras med ekologisk mjölk och annan ekologisk mat. Kunskaper och motivation skapar en vilja att genomföra det man vill vilket kanske leder till nya insikter och en vilja att satsa på ekologisk och närodlat mat. Då måste de möjligheterna, både praktiska och ekonomiska, erbjudas. Kort sagt, att utveckla handlingskompetens handlar om att vilja, att veta och att kunna.

EXEMPEL SKRÄP - BARN OCH PERSONAL SOM AGERAR

Barnen är på utflykt i skogen. De upptäcker skräp i form av papper, plast och glas i en glänta. De blir upprörda och uttrycker avsky mot skräpet som förfular och kanske skadar (glasbitar). Denna negativa upplevelse kan leda barnet vidare i en vilja att göra något. Vid nästa skogsutflykt tar man därför med sig sopsäckar. Barnen är motiverade och plockar skräp med liv och lust. Hemma vid förskolan visar personalen hur skräpet kan sorteras; papper, metall, glas ... Därefter går man till kommunens källsorteringsstation en bit bort. Förskolan arrangerar senare en skräpplockardag eftersom kunskaper och motivation är på topp.

Här kommer fler exempel på agerande:

- Förskolans personal är väl medveten om att källan till skräpet är vad vi köper in. Personalen blir därför mer noga att välja miljöanpassade material vid inköp.
- Matavfall är också ett slags skräp. Genom att uppmärksamma matsvinnet och värdet av kompostering minskas mängden avfall, transporter och därmed koldioxidutsläppen.
- Personalen bestämmer sig för att köpa in Kravmärkt mat, vilket också är ett sätt att skapa möjligheter att leva mer hållbart.

Pedagogiska grundstenar i förskolan

Hur kan lärandet utformas så att det stärker en kunskaps- och färdighetsutveckling som gynnar en hållbar utveckling? Sex byggstenar är centrala inom lärande för en hållbar utveckling. Försök få med så många som möjligt i verksamheten.

1. Livslångt lärande

Lärandet pågår ständigt. Naturligtvis är resultatet viktigt men också vägen dit, själva processen. Det handlar mycket om att tänka om, tänka nytt och vara innovativ för att finna lösningar i stort som smått och att utmana barns tankar.

2. Barnet i centrum

Det är barnet som skapar sin egen kunskap i samspel med andra. Utgå från barnets förkunskaper, frågor och erfarenheter.

3. Helhetssyn

Eftersom hållbar utveckling berör både ekologiska, sociala och ekonomiska aspekter är förskolans inriktning på att koppla ihop alla delar till en helhet. Viktigt att lyfta fram dåtid-nutid-framtid samt lokala och globala aspekter.

6. Olika perspektiv

Allt kan ses från olika perspektiv till exempel historiska, etiska och miljömässiga. Att sträva efter att ge olika perspektiv på saker och ting och uppmuntra lyssnandet, att man tar ställning och diskuterar. Genom att använda förskolan och dess omgivningar vidgas perspektiven.

LÄRANDE

BARNET I
CENTRUM

HELHET

PERSPEKTIV

REFLEKTION

DELAKTIGHET

4. Delaktighet

Hållbar utveckling bygger på att alla är delaktiga i sociala och mer formella sammanhang. Att vara en aktiv samhällsmedborgare är en viktig del i byggandet av ett hållbart samhälle. Redan i unga år kan detta tränas. Den fria leken kan ses som demokratins källa. I den fria leken tränas kvaliteter (exempelvis respekt, olika åsikter, lyssnande) som även måste finnas med i en demokrati.

5. Reflektion

Genom att dokumentera, förhålla sig kritiskt och nyfiket ställa frågor vidgas våra kunskaper. Det är när vi reflekterar som erfarenheten blir till kunskap. Det kan ske när vi lyssnar, skapar och skriver. Vad tycker jag?

ATT UTVECKLA OLIKA PERSPEKTIV I FÖRSKOLAN

Ett sätt att färdas tillbaka i tiden kan ske genom att besöka runstenar eller någon plats som bjuder på gamla historiska upplevelser. Studera runskriften och försöka tyda den. Hur förmedlar vi oss i dag med varandra?

Bekanta dig med andra barn i andra kulturer och länder.

Ta reda på hur de lever: lekar, leksaker, sånger, mat, bostad ...

Besök ett äldreboende och låt unga och gamla umgås.

Kanske rita, måla och fika tillsammans ...

Gå ut, upplev och undersök en frisk natur och dess ekosystemtjänster.

Med den erfarenhetsbasen förstår man senare i livet tecken när naturen mår illa. Man kan inte förstå människans påverkan om man inte först har kunskap om hur naturen fungerar och en egen upplevelse. Det är viktigt att ge barnen en framtidstro. För det krävs kunskap om och en känsla för allt levande på vår jord.

Tre fronter

Förskolan kan arbeta med hållbar utveckling på tre fronter: barnen, personalen och föräldrarna.

Alla tre är lika viktiga och är beroende av varandra.

BARNEN – TIO TÄNKVÄRDA TANKAR

Tre viktiga ben att stå på:

- 1. Demokrati:** barn måste få uppleva demokrati och delaktighet, få möjlighet att vara med på beslutsfattande.
- 2. Ta ansvar:** barn måste få möjlighet att ta ansvar till exempel genom att hålla ordning bland skorna, ta ansvar för kamrater och för nyanlända.
- 3. Skapa goda relationer:** barn måste få möjlighet att utveckla goda relationer så att vi undviker rädslor och främlingsfientlighet.

Mia Lundqvist,
förskskolechef i Vänersborg

1. Naturupplevelser berikar

Vandra i skogen, leka med pinnar, lyssna på skatan, kasta en snöboll, studera en myra och känn solvärmens mot kinden en februaridag ... Positiva naturupplevelser berikar. Att i unga år möta en frisk och levande natur är viktigt. Det slår många forskare fast. Barn utvecklar i naturen bland annat naturkänsla, kunskaper, vördnad, motorik och bättre hälsa.

Upplev äventyret bakom stenen och bortom granen. Det finns där, det bara ligger och väntar på att upptäckas! Men det kräver medaktiva pedagoger med närvaro och engagemang som upplever tillsammans med barnen och ger dem verktyg för att kunna utforska och upptäcka naturens mysterier.

2. Den positiva upplevelsen

– Jag minns den röda skalbaggen i min hand som hoppade högt upp i luften. Oj vad vi skrattade! Och jag glömmmer aldrig när jag föll rakt i nässelsnåret. Aj vad jag brände mig då!

När minns man egentligen bäst? Kanske både genom glädje och smärta. Känsloladdade ögonblick fastnar visar forskning, men också när det abstrakta omvandlas till bilder och när vi inte är stressade. Låt oss med andra ord fokusera på det roliga och positiva i stressfria sammanhang, hitta ett förhållningssätt till hållbar utveckling som är inspirerande och skapar nyfikenhet. Att börja i det lilla och glädjas åt de små framstegen.

3. Sammanhang

Genom att koppla ihop den natur, kultur och miljö som omger vardagen skapar man sammanhang för barnen. Världen är full av färg och form, myter och sagor, men också av kultur och historia. Res tillbaka i tiden med barnen och ställ frågan hur levde man förr? Ta med de äldre generationernas kunskap. Låt barnen fråga mor- och farföräldrar hur man levde förr.

Hur brukade man naturen förr? Som källa för verktyg, medicin, byggnadsmaterial ... Vad använde man som plåster förr i tiden? Vad kunde man äta ute i naturen? Hur kunde man kommunicera innan telefonen? Hur gjorde man upp eld utan tändstickor? Hur byggde man ett staket? Hur handlade man kläder och mat för hundra år sen? Hur såg det ut i affärerna? Varifrån kom alla varor?

NATURUPPLEVELSE.

Att se glittrande ögon vid lägerelden, förnimma dofterna av brinnande ved och pinnbrödet och känna välbefinnandet komma krypande är stort! Det är just vid dessa tillfällen som man vill stanna upp och vara kvar i det magiska som händer runt omkring oss.

NÄRVARO I NUET. Barnen upptäcker en plats att bygga en koja på. Att då notera deras samarbetsförmåga, kreativitet, hejarop till varandra, tolerans och att se traditionella könsrollsmönstren suddas ut är berikande för alla.

4. Närvaro i nuet

Studera det lilla på den närmaste stigen och i vattenpölen. Vad gör dagmaskarna, sniglarna, tordyveln, myrorna, spindlarna med flera? Koppla det lilla till oss och vår välfärd. Vad lär oss en spindel? Vilken nytta har vi av spindlarna? Ta till vara den rätta dagen och vänta inte till nästa vecka. Verktögen kan vara att ge barnen TID att utforska. Ge inte barnen svaren utan ställ dem inför problem och utmaningar.

5. Naturkänsla

Blåsippans himmelsblå färg, enbuskens stickiga barr och den klubbiga kådans unika doft. Vilken mångfald naturen bjuder på! Genom konkreta upplevelser med hjälp av våra fem sinnen får vi tillgång till en rik värld att ösa ur. Vårt språk vidgas, förståelsen för vår plats på jorden förstärks och hälsan gynnas. Naturkänsla handlar bland annat om återseendets glädje, man känner igen något och gläds; ”Åh, en kantarell! En johannesört! En bokskog!”

6. Utomhuspedagogik

Ett nyfiket deltagande i närmiljön vid förskolan och ute i samhället är av stort värde. Att vara aktiv i närmiljön skapar framtidstro. Barnen utvecklar en moral, etik och respekt för naturen och en känsla för den.

Ett barn måste få utforska omgivningen med alla sina sinnen och hela kroppen. För att lättare få förståelse för naturens olika kretslopp, genom att se hur naturen ser ut, hur den luktar, smakar och känns. Det är till exempel en stor skillnad på doften av en ekskog och en barrskog!

” Skogen har för många barn reducerats till en ren kuliss. Platserna för lek är istället tillrättalagda och inhägnade. Men den sinnesstimulering som naturen erbjuder är av särskild vikt för den växande hjärnan.

Ur SvD 4 okt. 2009, Carl Lindgren, läkare

7. Kretslopp

Äppelskrutten hamnar i komposten tillsammans med annat avfall. Några månader senare har den blivit till jord som kan användas för att plantera tomatplantor i ... Kunskap om materiens kretslopp är viktiga för att kunna förstå att det vi gör idag påverkar framtiden. Du och jag är alla en del i kretsloppet.

Barnen gillar att experimentera med naturen att göra någonting aktivt själva. Genom att efterlikna naturprocesser och experiment får barnen möjlighet att känna sig som forskare och upptäckare. Hur ser naturens kompost ut, vad händer med löven, småkrypen, barren och allting som ligger på marken? Vart tar allting vägen? Att få en inblick i naturens mysterier gör oss nyfikna och skapar en förståelse för den egna delaktigheten i naturens kretslopp.

UNDERSÖK KRETSLOPP

Vad har haren ätit?

Gå ut och leta harpluttar och plantera dem sedan i en mjölkförpackning som man har klippt av på hälften med lite jord i. Undrar vad haren har ätit? Efter några veckor får man svar på frågan.

Kottefröna får liv

Plocka in grankottar och lägg dem lite varmt på en bricka över natten. Kotten öppnar sig och lämnar frön efter sig. Släpp några frön i luften och se hur de virvlar ner mot marken som propellrar. Plantera fröna i halva mjölkförpackningar med jord och ha sen lite tålamod. Det tar en ganska lång tid innan plantan börjar visa sig.

Gå på kärnjakt

Odla kärnor som du själv har hittat i frukt och grönsaker. När man har tagit ut kärnan från frukten eller grönsaken ska den läggas på hushållspapper och torka. Sen är det bara att plantera den i en halv mjölkförpackning med jord och vänta på resultat. En glasspinne och med fruktens namn underlättar senare identifiering.

Vitlök och vampyrer

Vitlök håller inte bara onda andar och vampyrer borta. Den som äter för mycket får även goda vänner och bekanta att hålla sig på behörigt avstånd. Men strunt i det! Vi vet att vitlöken har medicinska effekter. Bland annat innehåller den mycket C-vitamin och antibakteriella ämnen som liknar antibiotika. Plantera vitlöksklyftor i kruka och efter ett tag så ser vi att blasten växer. Den ger en mild vitlökssmak och kan användas ungefär som gräslök eller klippas ner i sallad eller varför inte lägga den på smörgåsen.

Meningsfull odling

Odla med mening. Förbered under tidig vår: Pumpor – för skönhetsens skull, ringblommor – som dekoration i papper som man tillverkar själv, lin – som tomtens skägg, solros – för fåglarnas skull, buddleja – fjärilarnas favoritbuske, sallad och tomat – att äta och njuta av.

8. Reflektion

Barnet blåser färggranna såpbubblor med hjälp av ett vikt grässtrå i form av en triangel och utropar sen:

– *Va! Det kommer ju runda bollar ur trekanten!*

Barnen tar in omvärlden med alla sinnen, utforskar sin omgivning med det som finns tillhands och lär sig ständigt av allt som händer och sker runt omkring. Att reflektera tillsammans med barnen och att återvända till sina egna och andras upplevelser gör att vi får syn på vad som händer. Det osynliga blir synligt. Bearbeta upplevelserna genom att måla, rita och berätta vad som var spännande. Forska vidare med det material som hittades. Genom att samtala kring barnens bilder och alster får barnet möjlighet att minnas och tränas att återberätta händelser. Barnet får då tillfälle att reflektera över sitt eget lärande.

Det är viktigt att få ha en egen upplevelse, som hen kan relatera till när hen sedan tänker på eller berättar om sina stunder i skogen – egna små guldskrudar att spara inom sig. Utifrån upplevelsen kan man sen utveckla värderingar och hållbara beteendemönster.

UTOMHUSPEDAGOGISKT CREDO

*Jag tror på ett lärande liv
där jag går ut för att lära in
i sol, vatten och vind.*

*Jag tror på en vandring ut,
i det oförutsägbara och verkliga.*

*Jag tror på en vind;
en oväntad bris av intensiv närvaro.
Jag tror ock på reflektionens återsken;
eftertankens reliefartade skuggbild.*

*Jag tror på ett lärande liv,
jag går ut för att lära in.*

Germund Sellgren,
Naturpedagogik 2003

TEMA: VATTNETS KRETSLOPP

Vatten är ett tacksamt tema, men hur kan det användas i ett lärande för hållbar utveckling? Använd gärna de sex grundstenarna på sidan 6 som en checklista:

Helhetssyn: Glöm inte bort sociala och ekonomiska dimensioner i temat.

Livslångt lärande: Försök att vara kreativ och hitta lösningar på olika vattenproblem.

Barnet i centrum: Vad vet barnen om vatten? Börja där!

Delaktighet: Betona fria vattenlekar. Låt barnen vara delaktiga i arbetet och ge dem ansvar till exempel att vattna trädgårdsland.

Olika perspektiv: Gå i närmiljön och ta på "vatten-glasögon". I Sverige vrider vi på kranen när vi behöver rent vatten, men hur är det i andra länder?

Reflektion: Lyssna på varandra. Skapa, tala och diskutera.

Var finns vatten?

Gå ut på upptäcktsfärd, men glöm inte bort dig själv som ett bra exempel på vad som innehåller vatten. Ta en plastpåse och stoppa in handen, tejpa fast den runt handleden och vänta en stund. Hur känns det?

Regn

Varifrån kommer regnet? Vart tar regnet vägen när det når marken? Gör ett eget slutet kretslopp för att förtydliga att vattnet i naturen ständigt rör sig i ett kretslopp. Ta en stor glasburk som är vid upptill. Lägg ett lager med småstenar eller lecakulor i botten och täck med sand. Fyll burken med jord till den är ungefär halvfull. Plantera växterna i jorden och vattna lite grann. Det behövs inte så mycket då växterna och jorden redan innehåller vatten. Stoppa ner en liten leksaksfigur för att ge en mänsklig dimension åt modellen. Sätt på locket så hårt du kan. Skriv datum på burken. Ställ burken ljus men inte med för mycket sol. Vad händer? Idag? Om en vecka? Om ett år?

Regnsånger

Det finns flera sånger som handlar om regn till exempel "Åh vad det regnar" och "Vattenkanon".

Vatten från annat håll

Barnen kan få som uppgift att ta med vatten från andra delar från vår jord; från ett annat landskap i Sverige eller ett annat land som besöks under semestern. Fundera över olika sorters vatten, är det sött eller salt?

Hur renar man vatten?

Gör ett eget reningsverk: Skär bort botten på en petflaska. Fyll den med vitmossa (OBS! Viktigt att det är vitmossa och inte renlav) i halsen, därefter på med sand och avsluta med vitmossa. Gör i ordning smutsigt vatten och sätt petflaskan över en bunke och håll på smuts-vattnet. Vad händer? Jämför med vattenrening i naturen. Hur renas vårt avloppsvatten?

Vad är snö och is?

Vad händer när man kokar snö? Vad händer med snön inomhus? Smälter snö fortare om man håller på salt och socker? Finns det bara snö i snön? Ta in snö i en hink och låt den smälta, håll lite av smältvattnet i ett melittafilter och se vad som stannar kvar på filtret. Tänk att det kanske är spår ifrån hela världen; kanske sotpartikel från Ruhrområdet, svampsporer från Finland och sandkorn från Sahara.

Islykta

Fyll en sockerkaksform med vatten (om du vill ha en färgad lykta kan du hålla i lite karamellfärg). Ställ formen ute över natten så att den fryser. Vänd upp och ner på formen och ställ ett ljus i mitten.

Snöblock

Såga ut snöblock i snön. Skapa en igloo, en skulptur, ett torn ...

Sagan om vattendroppen

Bimbos äventyrliga resa

Vattendroppen Bimbo låg och sov så gott i Rösjöns vatten under ett näckrosblad. Då kom plötsligt en gädda, öppnade sitt stora gap och drack upp honom. Bimbo blev så arg och upprörd och bankade hårt på fiskens vassa tänder. Då öppnade fisken sin mun och spottade ut Bimbo.

Solen sken så skönt och vattnet glittrade. Det var en varm sommardag. Bimbo blev så glad att få vara ute i friheten igen och for upp i himlen till molnen där han snart somnade in på en molnkudde. Han drömde att han träffade sina vattenkompisar och att det var en sanndröm. Efter en stund kom hans vattenkompisar och väckte honom. Bimbo blev så glad när han såg att flickdroppen Rosa var med och han blev kär i henne. De kramade och pussade varandra.

När alla kompisarna hade samlats i molnet, blev det alldeles för tungt. De ramlade ned som regndroppar. Bimbo och Rosa höll varandra i händerna när de föll.

Vet ni var de hamnade? Jo, på en sten. Där satt de och tog igen sig en stund. Efter ett tag rann de ner i jorden där de träffade spindeln Sixten och masken Snabbis som brukar vara snabbare än en racerbil. Rosa och Bimbo hoppade upp på Snabbis rygg och fick skjuts till Mörtsjön.

Spindeln och masken sa "Hej då" och kröp ner i jorden igen. Våra vattendroppar fick syn på blodigeln Blodis som tog dem på ryggen genom vattnet ned i sjön. De fortsatte resan i den forsande bäcken ända till Fjäturen. Där låg de sen och myste och väntade på en ny solig dag. Snipp, snapp, snut så var sagan slut.

Leken är viktig för barns utveckling och lärande.

Lpfö 98

Ur Läroplanen:

"Ett medvetet bruk av leken för att främja varje barns utveckling och lärande ska prägla verksamheten i förskolan. I lekens och det lustfyllda lärandets olika former stimuleras fantasi, inlevelse, kommunikation och förmåga till symboliskt tänkande samt förmåga att samarbeta och lösa problem."

Ur Läroplan för förskolan
Lpfö 98

9. Lek och delaktighet

Fri lek är lek på barnens villkor där deras egen fantasi får styra. Den fria leken är viktig för barnen på många olika sätt. Bland annat stärker den demokratisk kompetens. För att bli en demokratisk medborgare är det viktigt att man utvecklar sociala förmågor och får träna turtagande, samspel, samarbete, konfliktlösning, empati, språk, ansvar, hänsyn med mera. Det handlar mycket om att tolka den komplexa omvärlden i ett sammanhang som barnen själva skapar med hjälp av kreativ fantasi.

Mångfalden i naturen inspirerar barnen till olika lekar. I naturen hittar barnen lätt det material som leken kräver för att förändras i olika riktningar. Leken kan till exempel flyttas till olika miljöer, platser och materialet från naturen kan användas, ändras och förändras under lekens gång. Barnen skapar genom leken ett personligt förhållande till naturen. Kroppen minns den mjuka mossan, lukten av kådan, de röda höstlöven som brinner vid ängen. Alla dessa minnen finns kvar livet ut. När barnen leker ute i skog och mark leker de dessutom ofta över traditionella könsrollsmönster.

Barnens delaktighet

Barnen på förskolan har rätt till delaktighet och inflytande. Att göra en fågelholk tillsammans är ett utmärkt sätt att få träning i delaktighet i en skapande aktivitet. Kojbygge är ett annat exempel på ett arbete där delaktighet utvecklas, där man får göra sin stämma hörd, där man får träna konstruktion och samarbete. Kort sagt: i förskolan lägger man grunden för en förståelse vad demokrati är.

När barnen känner att de har rätt att påverka stärks deras självkänsla.

Barns inflytande kan se ut på olika sätt:

- ansvar för kompostering
- ansvar för sopsortering
- ansvar för toalettspolning
- lysvärdar som ser till att inga lampor är tända då förskolan ska stänga
- skovärdar som håller ordning på skorna

DELAKTIGHET

Gå ut och titta på skogens kompost.

Vad är det för nedbrytare som arbetar aktivt i förnan?
Vad ser vi för nedbrytare i komposten på förskolan där vi lägger vårt avfall? Hur lång tid tar det för att äpplet ska bli jord?
Är det varmt eller kallt i komposten?

Barnen får komma med idéer.

Vad kan vi återanvända för material som vi kan ha nytta av i vår lek och vårt skapande. Vilka olika typer av skräp finns det?
Vad och vem avgör när och var något är skräp? Låt barnen bli konströrer eller uppfinnare och låt dem fundera på vad de ska bygga av skräpet.

Ur Läroplanen:

I lekens och det lustfyllda lärandets olika former stimuleras fantasi, inlevelse och kommunikation. Samarbete och problemlösning stimuleras.

Fritt efter Skolverkets Lpfö 98

Den fria lekens kvaliteter

- **Gör världen begriplig:** Tillvaron i smått som stort kan vara komplicerad för det lilla barnet. I leken finns möjligheter att inta olika roller och bearbeta känslor och upplevelser. Leken kan då vara en säkerhetsventil och en kunskapskälla. Genom lek kan man gå in i andra världar med fantasins hjälp och pröva på olika saker utan att egentligen vara med om dem.
- **Egenvärde:** Den fria leken kan ha ett egenvärde. I leken utforskar barnen livet, prövar och lär.
- **Språkutveckling:** Genom lek tillägnar sig barnet språk och prövar begrepp som de inte riktigt har förstått och tränar på att kommunicera på flera plan.
- **Social kompetens:** Barn utvecklar sin sociala kompetens, sin förmåga och färdigheter när det gäller att ta kontakt, samarbeta och vara aktiv tillsammans med andra barn.

Hjärnforskaren

David Ingvar:

”Det är nödvändigt att vara utomhus för att våra hjärnor skall stimuleras av ljus, ljud, former och färger som naturen bjuder på. Vi behöver stimuli för vår syn och vår hörsel och hud som vi finner utomhus i fågelsång och vindsus, solreflexer och skuggor, fukt, dimma och färg, upplevelser bland blommor och insikter”.

10. Livsstil och hälsa

Att vistas i naturen har en läkande effekt visar forskningen. Stresshormon går ner, koncentrationsförmågan ökar, man blir piggare, lugnare och mindre konfliktbenägen. Vi vet också att de barn som får vara ute mycket i skog och mark har en lägre sjukfrånvaro. För motoriken finns det ingen idrottshall i världen som kan mäta sig med vad naturen har att erbjuda.

Man kan säga att värdegrunden – respekten för livet – finns där ute i naturen på ett naturligt och självklart sätt och bjuder oss på oändliga utmaningar. Gränserna suddas ut och allt vävs samman.

PERSONALEN – VIKTIGA MEDUPPTÄCKARE

Ur Läroplanen:

Personalen skall tillämpa ett demokratiskt arbetssätt, lyfta fram och problematisera etiska dilemman och livsfrågor. Verksamheten skall främja leken, kreativiteten och det lustfyllda lärandet.

Fritt efter Skolverkets Lpfö 98

Barnen ställer mycket sällan, eller nästan aldrig, krav på stora kunskaper hos oss vuxna, vilket vi ofta tror. Däremot har barnen stora förväntningar på oss att vi ska vara delaktiga, nyfikna och lyhörda. Att vara medupptäckare kan handla om att tillsammans studera den stora sopbilen när den backar upp mot soprummet och sopkärlens innehåll töms i bilen. Vad gör renhållningsarbetaren? Vad händer med den trasiga leksaken i plast som vi slängde häromdagen? Vart tar soporna vägen? Kanske att de förbränns, varför då? Det är både lärorikt och roligt att söka svar på gemensamma frågor och bearbeta nya upptäckter tillsammans med barnen.

Oavsett vad vi pedagoger planerar är det viktigt att kunna avvika från den planeringen när det behövs för att barnen ska få fullfölja sina upptäckter och spännande äventyr. När barnen får upptäcka och undersöka på sitt sätt kommer de att lära sig massor och dessutom komma ihåg vad de har lärt sig och troligtvis vilja lära sig mera. Barns lärande handlar inte bara om vad, utan lika mycket om hur.

Handlingskompetens

För ett framgångsrikt miljöarbete på förskolan behövs att handlingskompetens för hållbar utveckling utvecklas. Det handlar om kunskap, att ta till sig ny och relevant kunskap. Men även den inre drivkraften, motivationen, är viktig. När kunskap och motivation finns måste olika alternativ och möjligheter erbjudas till exempel när en förskola efterfrågar ekologiska råvaror måste upphandlingsregler och prisnivåer vara anpassade för det behovet. Kort sagt, när jag vill och vet, då vill jag också kunna förverkliga mina tankar.

En viktig del i handlingskompetensen byggs i tillitsfulla relationer. Då kan en moral utvecklas som rör olika generationer och har ett globalt fokus.

Klimatångest

Kan man ta upp det svåra och stora ämnet klimat på en förskola? Vissa anser att man inte ska låta barn se på negativa, oroframkallade TV-inslag om klimathotet. Men det är svårt att undvika att barn snappar upp ett och annat som de inte riktigt förstår. Då är det viktigt att ta deras oro på allvar. Föräldrar är ju viktiga förebilder för barnen. Att visa upp klimatsmarta beteenden och ett intresse att lära sig mer om klimatet kan vara ett sätt att möta barnens oro. Det viktiga är att man startar här och nu i ett sammanhang där barnet känner sig berörd och involverad.

Det finns undersökningar bland unga som pekar på att oro kan vara något positivt, oron ger motivation att söka mer information och på sikt ändra sitt beteende.

Ekologiska fotavtryck

När vi konsumerar mat, kläder, energi, bilar med mera påverkar vi samtidigt vår planet. Vi sätter ekologiska fotavtryck. Svenskens ekologiska fotavtryck är idag alldeles för stort. Om alla människor på jorden skulle leva som svensken gör skulle vi behöva drygt fyra planeter.

Vårt sätt att leva blir ekologiska fotavtryck i naturen

Allt vi människor gör har inverkan på miljön på något sätt. Egentligen skulle det behövas 1,5 planet för den livsstil vi har här på jorden. Maten vi äter, kläderna vi har på oss, ja allt som produceras får effekter för världens skogar, hav, vattendrag, mark, luft, djur och växter. Ju mer vi producerar och konsumerar, desto mer påverkas allt levande omkring oss.

Var i världen syns dina avtryck?

När man talar om ekologiska fotavtryck menar man de mycket konkreta spåren av vår konsumtion, det kan vara ett kalhygge i tropikerna orsakad av palmoljan i mina fredagschips, eller förgiftat grundvatten och försaltade åkrar som kan kopplas till bomullen i min T-shirt.

Klimatsmartkalkylator

En viktig uppgift för bland annat förskolan är att minska de ekologiska fotavtrycken. Som en start i det arbetet kan man mäta fotavtryckets storlek. På WWFs hemsida finns en klimatsmartkalkylator – www.wwf.se/earthhour

VANOR

Barn gör inte vad man säger utan vad man gör. Det handlar mycket om att grundlägga vanor bland barnen, personalen och föräldrarna.

EN SKRIFT

WWF tillhandahåller en skrift som heter *Lärande på hållbar väg*. Den berör, på ett lättillgängligt sätt, frågor kring hållbar utveckling, lärandet och ekologiska fotavtryck. www.wwf.se/utbildning

Frågor att diskutera i arbetslaget:

- ”Förskolan ska lägga grunden för ett livslångt lärande”. Lpfö 98. Hur tänker vi på förskolan kring detta?
- ”Ett ekologiskt förhållningssätt och en positiv framtidstro ska prägla förskolans verksamhet”. Lpfö 98. Har din förskola ett ekologiskt förhållningssätt?
- Vad innebär en positiv framtidstro för dig?
- Hur tar vi till vara de möjligheter som förskolans omgivande natur erbjuder?
- Vad gör vi när vi är ute i naturen? Hur kopplar vi ihop upplevelserna utomhus med barnens egna tankar (reflektion)?
- Hur kopplar vi samman intentionerna i läroplanen med det vi gör i naturen?
- Hur utnyttjar vi besöken i skogen för att lära barn om hållbar utveckling?
- Vad kan vi göra för att vara goda förebilder för barnen?
- Hur kan vi på förskolan hjälpa till att minska avfallet?
- Kan vi satsa på mer ekologisk, närodlad och vegetarisk mat?
- Kan vi mäta förskolans ekologiska fotavtryck (hur mycket förskolan påverkar naturens resurser) med hjälp av WWFs klimatsmartkalkylator?
- Hur kan förskolan minska sina ekologiska fotavtryck i allmänhet och hur kan barn och föräldrar involveras i det arbetet?
- Ska vi satsa på KRAV-märkt mat?
- Ska förskolan bli en Grön Flaggskola, se sid. 26, eller satsa på utmärkelsen Skola för Hållbar Utveckling?
- Ska förskolan satsa på att servera mat som inte belastar miljön? Kan WWFs 5 råd på sidan 18 vara en vägledning?

ÖVNINGAR

Motsatser

Använd äggkartonger. Lägg olika naturföremål som visar på motsatser. Hård/mjuk. Våt/torr. Lång/kort. Bra/dålig för naturen. Slät/jämn. Låt barnen gissa hur kompiserna har tänkt. Fundera över motsatser hos människor: glad/ledsen, elak/snäll, lat/flitig. När är du elak/snäll?

Stenar

Låt barnen samla in stenar. Lägg dem efter storleksordning eller sortera dem efter färg och form, alternativt stenar som är skrovliga eller släta. Låt barnen hitta på egna sorteringsmöjligheter. Döp 5 stenar efter saker som är viktiga i livet till exempel mat, syskon, sol... Rangordna stenarna.

Paletten

Rita och klipp ut en palett och måla runda prickar med regnbågens färger. Dela in barnen i grupper och ge dem en varsin palett. Uppgiften blir att samla naturföremål som har de färger som paletten visar. Känn på barken och blunda. Känns barken lika på alla ställen?

Lyssna efter ljud

Blunda och lyssna efter ljud. Vilka ljud hör du? Fågelläten, torra löv, regnet, vindens sus, buller från flygplan... Barnen sitter i en ring och blundar. Två föremål slås mot varandra till exempel hand mot hand, sten mot sten eller pinne mot pinne. Gissa vad det är?

Handen i påsen

Plocka naturföremål och lägg i en tygpåse och låt barnen en efter en känna vad den innehåller. När alla har känt ska de hämta vad de tror de kände i påsen. Jämför sedan med påsens innehåll.

Gissa och känn

Lägg ut fem naturföremål på en linje på marken. Barnen får inte titta utan känna sig fram och memorera vilken ordning föremålen ligger i. Sedan ska hen lägga föremålen i denna ordning. När det är yngre barn räcker det att lägga ut tre naturföremål och sedan bygga på med fler.

FÖRÄLDRARNA

– ENGAGEMANG OCH MEDVERKAN

Föräldrarnas engagemang och medverkan är av största vikt och bidrar till att klimatsmarta handlingar sprids, inte bara på förskolan utan även hemma och ute i samhället. Barnen känner att miljöarbetet är viktigt om alla som finns i barnens närhet är delaktiga. När vi arbetar för en hållbar utveckling är det viktigt att alla känner sig delaktiga, både barn, personal och föräldrar. Att ge föräldrarna fortlöppande information om förskolans arbete är betydelsefullt.

Hur kan förskola och hemmet mötas? Ju fler som står barnen nära, desto mer betydelsefulla blir barnen. Försök knyt samman barnens värld på förskolan med hemmets. Diskutera klädval, leksaker, transporter, mat, med mera.

Föräldramöten – förslag på olika teman:

- Att ha föräldramötet utomhus, att ses ute i skogen och visa på olika arbetssätt – till exempel utomhusmatematik, utomhuslek, samarbetsövningar ...
- Genomför en kväll kring hållbar utveckling där centrala frågeställningar lyfts
- Skapa ett gemensamt projekt på förskolans gård

EXEMPLETS MAKT

Allemansrätt

I allt det som rör hållbar utveckling är det vi vuxna som skall vara goda förebilder. När vi vistas i skog och mark skall vi veta vad som gäller beträffande allemansrätten. Det får dock inte bli en mängd tråkiga pekpinnar. Det är viktigt att barnen får en förståelse varför man inte får bryta kvistar.

Föräldramöte med värderingsövningar

Gör till exempel en lista över saker som vi kan göra för miljön, hållbar livsstil. Vilka av dessa exempel är möjliga respektive omöjliga att genomföra? Rangordna dem från 1-9, där 1 betyder att detta kan jag tänka mig att leva efter och 9 innebär att detta skulle jag ha svårast att leva efter.

Källsortering

Det är bra att ha tydliga behållare som visar vad man kan lägga olika material för återvinning och kompostering så att det blir synligt.

Vanor

Grundlägga vanor när det till exempel handlar om förskolegården. Det är viktigt att barnen ser att vuxna vårdar gården, krattar, sopar, rensar och plockar skräp.

Skogen - ett äventyr?

Hur tänker vi vuxna om att gå till skogen? Ser vi skogen som ett oändligt äventyr att utforska eller tycker vi bara att det är arbetsamt att traska iväg? Den inställningen är avgörande hur barnen sedan kommer att uppleva skogs promenaden.

Livsmedelsverket

Måltiderna i förskolan kan vara dagens höjdpunkter! Goda och bra måltider bidrar till matglädje, gemenskap och en trivsamt stämning. Dessutom kan måltiderna användas som ett pedagogiskt verktyg. En satsning på bra mat i förskolan är därför en satsning på hela verksamheten.

Läs mer på
"Måltider i förskolan"
Livsmedelsverket

Fyra frågor att diskutera i föräldragruppen:

1. Vanten

En vinterdag försvann Elsas vante som hon hade fått i julklapp. Hon blev ledsen när hon inte hittade den fina, stickade vanten som hon hade fått av morfar och mor-mor. Hon letade och letade. Fler barn anslöt i sökandet. Personalen hjälpte också till. De letade inomhus i alla möjliga skrymslen och utomhus, men ingen vante. Till slut tvingades Elsa att acceptera en lånevante. På eftermiddagen kom Elsas mamma för att hämta dottern. Genast brast hon i gråt. "Mamma, jag kan inte hitta min vante..." "Åh, det gör inget. Vi köper ett par nya, fina vantar", svarade mamman."

Diskussion:

- Ger berättelsen en trovärdig bild av en vardagshändelse på förskolan?
- Vilka tankar får du av berättelsen "Vanten"?
- Hur tror du barnet respektive personalen kände det när de hörde kommentaren: "Det gör ingenting".
- Är det viktigt att personalens tydliga budskap accepteras av föräldrarna?

2. Hållbar utveckling

Hur kan föräldrarna vara delaktiga när det gäller hållbar utveckling så att det blir en röd tråd som genomsyrar barnens tillvaro såväl på förskolan som i hemmet?

3. Ekologiska fotavtryck

Hur kan vi tillsammans minska de ekologiska fotavtrycken där centrala områden är mat, transporter, uppvärmning och konsumtion av varor? Hur kan vi till exempel minimera transporterna till och från förskolan? Kan vi samåka till arbetet? Kan vi bidra med något material från våra arbetsplatser som förskolan kan ha nytta av?

4. Klimatsmart mat

Om alla levde och åt som vi gör i Sverige skulle vi behöva mer än fyra planeter – och maten vi äter står för en tredjedel av denna påverkan. Vi behöver helt enkelt uppgadera våra kostvanor!

Klimatsmart mat innebär bland annat mer grönsaker och rotfrukter och att sluta slänga mat. Maten är en stor bit i hållbarhetspusslet och berör oss alla både på ett ekologiskt och socialt plan, här och över hela jorden. Vi kan börja redan idag med att se över våra matvanor och börja äta mer planetvänligt. Det är både gott, sunt och inspirerande! Men vilken mat ska vi servera? Kravmärkt, närodlad, vegetarisk ...?

REKOMMENDATIONER

1. Ät mindre men bättre kött

Detta är något av det viktigaste du kan göra för att minska matens klimatpåverkan – köttkonsumtionen bör halveras för de flesta som lever i rika länder.

Ersätt inte köttet med fisk utan variera ditt proteinintag. När du väl äter kött, se till att välja bra kött där man har tagit hänsyn till djuromsorg, miljö och hållbarhet. Bättre kött hittar du i WWFs Köttguide.

2. Ät färgrikt och varierat

Tänk färg och mångfald när du äter! Variera dig för att få i dig de näringsämnen du behöver. Proteinet bör komma från olika källor, ät gärna mycket baljväxter men ägg är också en bra proteinkälla. Om du väljer mjölkprodukter, kött och fisk så bör det utgöra en mindre och varierad andel med så liten miljöpåverkan som möjligt se Fiskguiden och Köttguiden.

3. Ät upp maten!

Visst borde det vara självklart? Idag slängs ungefär en tredjedel av all mat som produceras.

4. Ät inte anonym mat

Var kommer maten ifrån som du har på tallriken? Hur har den odlats och växt upp? Ett sätt är att fråga om du inte vet – inte minst på restaurangen. Ett annat sätt är att välja certifierad och miljömärkt mat. Mat som är certifierad har odlats och producerats enligt krav som ställts på miljö, djuromsorg mm. Och det görs en oberoende kontroll att dessa krav följs.

5. Ät mindre onödigt

Låt "tomma" kalorier som godis, chips och läsk bli lyx, något du äter sällan. Tomma kalorier är onödigt klimatpåverkan! Visste du att ett paket skumtomtar ger lika hög klimatpåverkan som en portion griskött, och att chips ger 20 gånger så stor klimatpåverkan som potatis?

SMARTA CHECKLISTOR - FÖRSLAG PÅ VAD FÖRÄLDRARNA KAN TÄNKA PÅ:

Naturligtvis är det värdefullt om personalen tillsammans med föräldrarna skapar egna smarta checklistor utifrån lokala förutsättningar. Barnen kan säkert involveras i denna process.

I hemmet

- Välj grön el. Väljer du miljömärkt el kan du sänka ditt totala koldioxidutsläpp med över 2 ton per år.
- Ställ in termostaten så att det är kallare hemma på natten och när du inte är hemma. Du kan spara 440 kilo koldioxid per år.
- Minska temperaturen hemma med en grad. Du kan spara upp till 300 kilo koldioxid per år.
- Ersätt fem vanliga glödlampor med lågenergilampor. Du kan spara 250 kilo koldioxid per år.
- Släck lampor och undvika stand-by-läge på din tv, video eller dvd så kan du minska dina koldioxidutsläpp med upp till 300 kilo per år.
- Häng tvätten i stället för att köra den i torktumlaren. Du kan spara 280 kilo koldioxid per år.
- Handla secondhand, byt kläder med andra, ge bort eller sälj det du inte använder. Varför inte fixa ett enkelt hemmabytte med dina bekanta? Satsa på kvalitet och naturligtvis sjyst producerade saker. Tvätta inte sönder kläderna. Vädra och ta bort enstaka fläckar istället.

Matlagning

- Ät mer grönsaker, baljväxter och fullkorn. Välj grönsaker och frukt efter årstiden, till exempel jordgubbar och tomater på sommaren, morötter och vitkål på vintern.
- Ät mer vegetariskt och mindre mängd kött och fisk. Köp miljömärkt mat (till exempel Krav). Köp lokal-producerad mat. Köp färsk mat som inte är fryst.
- Drink vanligt kranvatten. Buteljerat vatten transporteras per lastbil vilket ger en onödig klimatpåverkan.
- Ät färgrikt och varierat.
- Ät miljömärkt mat.
- Ät upp maten och minska på matsvinnet.

Bilresor

- Kolla så att du har rätt lufttryck i däck. Du kan spara 140 kilo koldioxid per år.
- Kör smartare. Lägg i en högre växel och undvik snabba inbromsningar och fartökningar. Du kan spara över 330 kilo koldioxid per år.
- Minska farten från 110 till 90 kilometer i timmen under en tiondel av bilfärden. Du kan spara 55 kilo koldioxid per år.

KLIMATAKTIVITETER PÅ FÖRSKOLAN

Släck din lampa

Sång och rörelseaktivitet som syftar till att göra barnen medvetna om att spara energi och el genom att släcka lampor i rum där ingen är.

"Släck din lampa"

Melodi: Björnen sover

Släck din lampa, släck din lampa, spara energi.

När du lämnar rummet, släcker du din lampa.

Släck din lampa, släck din lampa, spara vår planet.

Rörelseaktivitet till sången

Barngruppen är Glödlampor och de håller händerna över huvudet och bildar formen av en lampa.

Ett barn sitter på marken (kallas Lysknappen) samtidigt som de andra sjunger sången.

När de kommer till slutet, "spara vår planet" släpper de taget och springer sin väg.

När Lysknappen kullat ett barn "släcks" den lampan och de är nu två släckta lampor.

De andra sjunger sången en gång till och nu är det två barn som är på jakt efter "lampor som lyser i onödan".

Återvinna material

Bygg en borg utav mjölkförpackningar.

Bygg en foderautomat av en petflaska.

Vatten

Hur mycket vatten gör jag av med på en dag i förskolan? En toalettspolning består av 3-6 liter vatten. I genomsnitt använder vi 200 liter vatten per dag.

Vad kan vi göra för att minska vattenförbrukningen? Samla regnvatten till bevattning och lek.

Maskkompost

Starta en maskkompost. Jorden blir till gödning som läggs i blomkrukorna.

Papper

Gör eget papper. Samla och väga det papper man har fått ihop. 70 kg papper är ett träd. Vad kommer papper ifrån? Plantera träd som tar upp koldioxid. På ett år absorberar ett träd i genomsnitt 12 kilo koldioxid och producerar samtidigt syre för en familj på fyra

DEN GRÖNA TRÅDEN

I det följande ger vi förslag på hur en förskola kan finna sin gröna tråd, hur man kan arbeta för att skapa en hållbar förskola.

1. Inledande övning - en bild säger mer än tusen ord

Det var inte länge sedan barndomen var en speciell tidsperiod: en tid för fysiskt och mentalt växande. Olle Adolphsson diktar i "Det gåtfulla folket":

"Barn är ett folk och dom bor i ett främmande land, detta land är ett regn och en pöl. Över den pölen går pojkarnas båtar ibland, och dom glider så fint utan köl. Där går en flicka, som samlar på stenar, hon har en miljon."

För ett par generationer sedan växte barn ofta upp i hemmet och fostrades av en mamma som var hemmafru och en pappa som arbetade utanför hemmet. Barnen var underordnade sina föräldrar och hade inte mycket att säga till om. Det har funnits romantiska föreställningar om att barndomen var en tid av lycka, fridfullhet, frihet och lek. Många ville skydda barnen för verkligheten bortom gården, bortom horisonten. Filmer censurerades och belades med åldersgränser, TV höll särskilda zoner fredade så att barn inte skulle lockas se vuxenprogram och brutaliteter i nyhetssändningar.

Men samhället har förändrats. Vi lever idag i en kommersialiserad och globaliserad värld på gott och ont. Barnen har fått en starkare ställning i samhället. De har rätt att uttrycka åsikter och påverka beslut. Barnet är en världsmedborgare och behöver därför utveckla kvaliteter som till exempel mod, ansvarstagande och kritiskt tänkande. Men hur är det idag? Är våra förskolor en plats för barnet att utveckla olika handlingskompetenser inför framtiden med ingredienser som reflektion, kritiskt tänkande, delaktighet, olika perspektiv med mera?

Förskolan skapar sin gröna tråd

På nästa sida presenteras ett förslag på en övning skapad av OMEP*. Den kan passa en förskola som vill inleda en satsning på lärande för hållbar utveckling eller kanske en förskola som har kommit en bit på vägen men vill fördjupa sig.

* OMEP - World Organization for Early Childhood Education <http://omep.org.se>

OMEP är en internationell, icke-statlig och icke vinstdrivande organisation som arbetar för en god uppväxt och utbildning för barn (0 - 8 år).

REFLEKTIONER RUNT ETT JORDKLOT

Låt barn i olika åldrar studera bilden och låt dem reflektera fritt. Samla ett eller era barn i ett samtal och ställ frågor av typen: *Vad kan du se i bilden? Vad händer? Varför gör barnen detta tror du? Är det något mer du vill berätta för mig om bilden?*

Anteckna barnens svar, kategorisera dem och diskutera dem med kollegorna. Bilden finns för nedladdning på WWFs Earth Hoursida: wwf.se/earthhour-skola

OMEP har sammanställt olika länders arbeten kring bilden

(hela rapporten finns på www.omep.org.gu.se). Här följer ett axplock av resultaten:

Barn kan kommentera föremål, personer och vad man gör på flera olika sätt

- Jag ser barn.
- De tvättar jorden.
- De målar en sten.
- Jag ser en hink.
- Det finns pojkar och flickor.
- De spelar.
- De borstar jordens tänder.

Barn registrerar en hel del i sin omgivning

- Jag såg skräp i vattnet vid stranden och jag såg grävmaskinen göra rent och skräpet fick mig att känna mig ledsen. (Australien)
- Människor kan inte leva utan jorden. (Kina).
- Jorden kände inte när den rullade, så den blev smutsig. (Norge)

Barn visar att de har ett estetiskt sinne och uppfattar mänskliga värden i förhållande till jorden

- De tvättar eftersom klotet skall vara vackert (Bulgarien)
- För att göra jorden färgglad, sen kommer någon och säger att det är vackert. (Turkiet)
- Barnen är glada och gillar att arbeta tillsammans (Finland)
- Jag vet varför de tvättar världen, de försöker visa dig att man ska sluta skräpa ner, för om du skräpar ner förstör du ditt land. (Irland)

Barn kan se orsaker och konsekvenser av dålig miljö

- De vattnar alla växter på jorden. (Australien)
- Om du lägger skräp i havet kommer du att döda själar. (Australien)
- Plastpåsar dödar fisken. (Australien)

Barn kan nämna saker som bör göras för miljön

- Skräp ska kastas i papperskorgen. (Australien)
- Om du slutar skräpa ner kommer andra också att göra det. (Australien)
- Vi ska inte slösa papperet. Om vi ritar en bild, använd båda sidorna. (Kina)

Barnen vet att det är vår gemensamma uppgift att ta hand om jorden

- Människor kan inte leva utan jorden (Kina)
- Vi måste bota jorden eftersom den är sjuk. (Korea)
- Barnen älskar vår planet och de bryr sig om i världen. Dessa barn från olika raser. Varje barn bör bry sig om planeten (Polen)
- Barnen vill att världen för att vara ren, eftersom det är vårt hem (Polen)
- Jag sparar vatten för jorden så att andra kan ha vatten också (USA)

Barn är medvetna om många saker med anknytning till hållbar utveckling

- Barn måste man ta hand om. (Brasilien)
- Eftersom den globala uppvärmningen är ett mycket allvarligt problem skulle den kunna leda till den sista dagen på jorden. (Japan)
- Om alla städer blir det rent och färgglatt. Barnen vill att alla ska vara friska och ha lyckliga liv. Vi måste skydda miljön mot döden. (Polen)

En avslutande fråga att ställa: Har du hört talas om hållbar utveckling och vet du vad det betyder?

- Jag tror kanske att det, typ, handlar om att rädda världen till senare (Irland)
- Hållbar utveckling – det betyder att alla gör någonting för jorden (Polen)

VILL NI ARBETA MED HÅLLBARHET I FÖRSKOLAN?

Läs mer om OMEPs ESD Rating. Här finns en bedömningsmatris: <http://omep.org.se/esd-rating-scale>

Åtta regler för en bättre värld

Förskolans självvärdering

- 0 = Vi har inte börjat fundera på detta ännu.
 1 = Någon bland personalen försöker arbeta med frågan.
 2 = Några bland personalen arbetar med frågan och försöker få med alla på tåget.
 3 = All personal är aktiva i frågan och strävar efter att utveckla den till att bli en del av förskolans utvecklingsplan.

2. Åtta regler för en bättre värld

Nästa steg i satsningen på en hållbar förskola kan vara att fundera över hur barn och personal på förskolan bör leva för att ta hand om varandra och vår planet på bästa möjliga sätt.

1. Bygga en modell

Låt barnen bygga ett land eller ett landskap med natur, åkrar, tätorter, vägar och människor. Det kan byggas av naturmaterial i till exempel sandlådan. I modellandet skall finnas allt som man behöver för att få ett bra liv.

2. Diskussion

Låt modellerna bli en utgångspunkt för en diskussion om vad som är viktigt i livet för mig, för andra, för alla på jordklotet och för naturen.

3. Se en film

Se filmen "Det Lilla Världslöftet" som förmedlar åtta regler för ett rättvist, hållbart och fredligt samhälle. I filmen får vi följa figurerna Jorden och Rosie som sjunger och berättar. Se en kort film i taget och arbeta med det löftet på olika sätt i ord och bild så att barnen förstår och blir bekväm med världslöftet.

www.kunskapsmedia.se/det-lilla-varldsloftet.html

4. Koppla filmen "Det lilla världslöftet" till modellandet

Filmen väcker tankar som kanske utvecklar nya funderingar som eventuellt leder till att modellandet måste justeras.

3. Förskolans självvärdering

WWF har ett verktyg avsett för skolor som vill undersöka var man befinner sig i utvecklingsarbetet med en hållbar förskola. Genom att fundera över de sex utvecklingsområdena i verktyget kan man snabbt och överskådligt få en bild av läget på förskolan. Resultatet kan ligga som grund för ett mer metodiskt utvecklingsarbete. Efter något år gör man om självvärderingen för att se om det har skett några förändringar. Självvärderingen kan göras individuellt eller i grupper. Kontakta WWF för mer info.

En snabb och kortfattad självvärdering kan göras här.

Läs på sidan 6 om de sex pedagogiska grundstenarna.

Fyll i nedanstående tabell var förskolan befinner sig i sin utveckling:

	0	1	2	3	Målbild
1. Livslångt lärande					All personal betonar det livslånga lärandet, utmanar barnens tankar och uppmuntrar barnen att tänka nytt och innovativt.
2. Barnet i centrum					All personal utgår från barnens förkunskaper, ställer utmanande frågor till barnen och utgår från deras erfarenheter.
3. Helhetssyn					All personal kopplar ihop ekologiska, sociala och ekonomiska aspekter på hållbar utveckling i det lokala arbetet men har även blicken mot ett globalt perspektiv.
4. Delaktighet					All personal strävar efter att göra barn delaktiga i den vardagliga verksamheten.
5. Reflektion					All personal betonar reflektion i förskolans vardag. Detta kan ske individuellt, men också i grupp.
6. Olika perspektiv					All personal försöker ge olika perspektiv på saker och ting och betonar värdet av aktivt lyssnande.

Idag lever genomsnittssvensken
som om vi hade 4,2 planeter.”

Ekologiska fotavtryck

4. Ekologiska fotavtryck

Ett annat sätt att få en bild av läget på förskolan är att mäta förskolans ekologiska fotavtryck. Vi påverkar ständigt närmiljön genom de resurser vi använder och det avfall vi genererar. Om alla på planeten lever som svensken gör skulle vi behöva cirka fyra planeter för att täcka upp befolkningens behov och det går ju inte. Vi har ju bara en planet och för oss alla innebär det en stor utmaning att leva ett liv inom ramen för en planet.

Om en förskola vill minska sitt resursuttag då måste man först mäta för att se läget idag och få siffror på det ekologiska fotavtrycket. Detta kan göras med hjälp av WWFs kalkylator. Motsvarande mätning kan göras ett år senare för att kontrollera att detta har skett en förbättring på grund av ett målmedvetet miljöarbete.

En fotavtryckskalkylator finns på www.wwf.se/fotavtryck
Här finns mer matnyttig information i ämnet.

Gör en plan

5. Gör en plan

Om ni nu har gjort uppgifterna 1-4, det vill säga undersökt hur barnen tänker kring jorden och hållbar utveckling, funderat över 8 regler för en bättre värld, gjort en självvärdering och slutligen undersökt det ekologiska fotavtrycket, då finns det ett underlag för en hållbarhetsplan. I samband med skapande av denna plan kan följande frågor diskuteras?

- Har barnen en uppfattning av vår planet och att människan har som en bland många uppgifter att värna och vårda den?
- Vilka tre av de åtta reglerna för en bättre värld ska förskolan fokusera på kommande verksamhetsår?
- Hur kan förskolan, både personal och föräldrar, minska de ekologiska fotavtrycken genom att utgå från de 5 B:na; Bilen, Biffen, Bostaden, Börsen, Butiken?
- Hur vill förskolan uppmärksamma den årliga kampanjen Earth Hour?
- Kan Grön Flagg vara något för förskolan: www.hsr.se/hall-sverige-rents-gron-flagg

UTBILDNINGSMATERIAL FRÅN WWF

WWF har en särskild utbildningssida (www.wwf.se/utbildning) som bland annat tillhandahåller utbildningsmaterial för förskolan.

Några exempel:

- Uppgiftsbanken – sökbara aktiviteter
- Lek och spel utomhus – lekar utomhus
- Earth Hour – utbildningsmaterial inom klimat, energi och mat

Världsnaturfonden WWF är med sina närmare fem miljoner supportrar en av världens ledande ideella naturvårdsorganisationer. WWF arbetar för att hejda förstörelsen av jordens naturliga livsmiljöer och bygga en framtid där människor lever i harmoni med naturen genom att:

- bevara världens biologiska mångfald
- verka för att förnybara naturresurser används på ett hållbart sätt
- minska föroreningar och ohållbar konsumtion.

EARTH HOUR

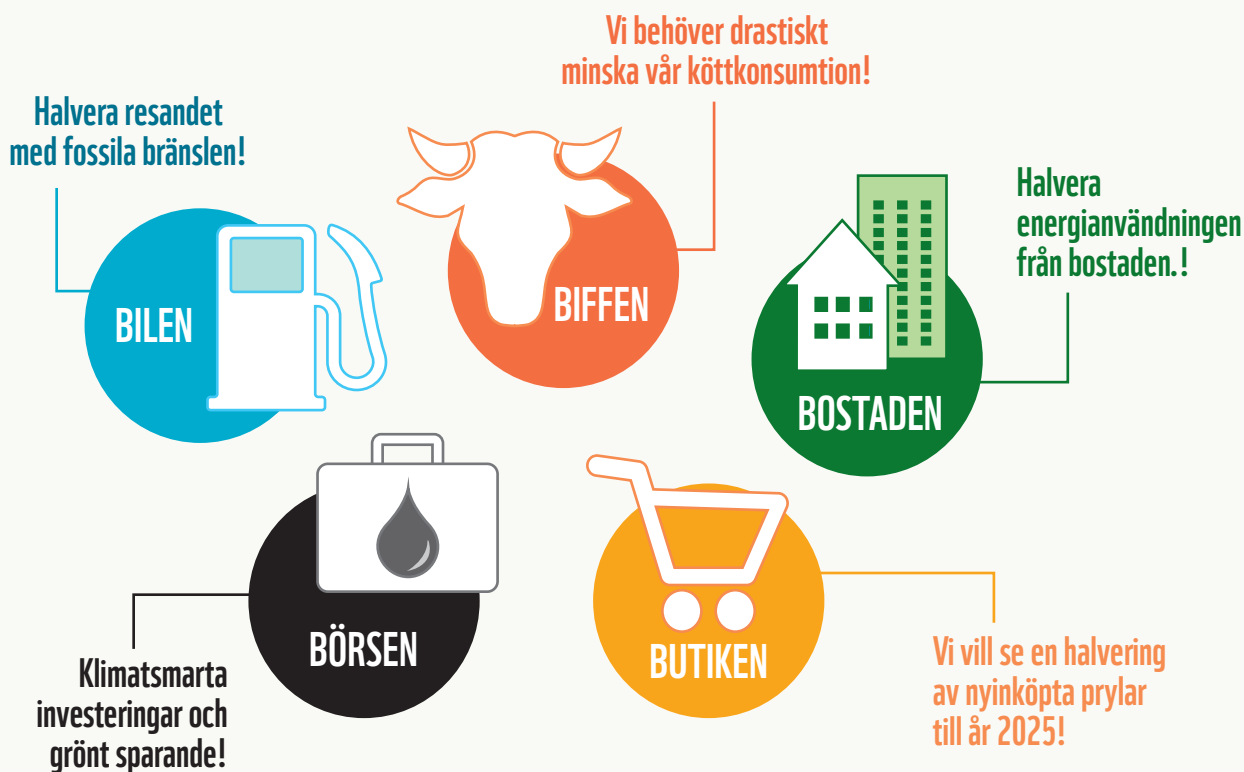
Earth Hour blir mer och mer ett välkänt begrepp. Men kan förskolor vara med? Ja, hundratals förskolor har deltagit med liv och lust genom åren. För att visa att ni är med går ni in på www.wwf.se/eh-skola och anmäler er. Anmälan förpliktar inte till någonting, utan ni talar bara om att förskolan tycker att Earth Hour är en viktig manifestation. Sen kan förskolan gå vidare och fördjupa sitt arbete kring Earth Hour. Det finns exklusiva material anpassade för förskolor att ta del av tillsammans med roliga övningar, på www.wwf.se/eh-skola.

Vad är Earth Hour egentligen?

I slutet av mars genomförs en global klimatmanifestation över hela världen. Earth Hour infaller alltid på en lördag mellan klockan 20.30-21.30 lokal tid, då världen släcker för klimatet. Det blir en timme för jorden.

Miljoner människor världen över är med och deltar. **Var med ni också!**

Visste du att våra transporter, mat, prylar, byggnader och vårt sparande orsakar enorma koldioxidutsläpp? Därför måste Sveriges politiker göra det lätt och lönsamt att leva klimatsmart.

EXEMPEL PÅ GENOMFÖRDA EART HOUR-AKTIVITETER PÅ OLIKA FÖRSKOLOR

Här följer exempel på olika aktiviteter som förskolor har genomfört i samband med tidigare Eart Hour-tillfällen. På WWFs hemsida finns mer beskrivet om dessa exempel. Här finns även några filmer att inspireras av: wwf.se/earthhour-skola-material

FÖRSKOLAN KÅSAN, ENKÖPING

Bidra till hållbar utveckling och puffa på politiker

Spara energi! Köp mindre nytt! Det är förslag som några av barnen på Kåsan vill dela med sig till andra. Barnen tog bussen till kommunkontoret med teckningar och konkreta förslag "handprints" som de lämnade till politikerna.

SKOGSGLÄNTANS FÖRSKOLA, HUDIKSVALL

Pedagogik och minskad resursanvändning vävs ihop

Föräldrar, barn och pedagoger involveras. Man arbetar med återvunnet material, sopsorteringar etc. Barnen uppmärksammas på hur vi påverkar klimatet och hur vi jobbar för hållbar utveckling.

FÖRSKOLAN DIAMANTEN

(AVD. BOLLEN, KULAN & PÄRLAN) GIMO, ÖSTHAMMAR

Återvinningspyssel, elfri dag & samtal kring energi

Barnen fick ta på sig energiglasögonen (övning i Earth Hour-handledningen). Samtal om energi/elektricitet, markera lampor och apparater och rita stopp-skyltar. Utmanande experiment. En vecka med bara återvinningsmaterial. Man har även involverat föräldrarna.

TAVELSJÖ FÖRSKOLA, UMEÅ

Energislukaren kom på besök!

På Tavelsjö förskola arbetade alla avdelningar med olika teman både före och efter Earth Hour. Var kommer energin från och i vilka former? Vad använder vi energi till? Kan vi spara energi? Hur gör vi hemma? Frågorna var många och idéerna fler. Barnen kom bland annat på att de kunde: stänga av tv och släcka lampor när de inte används, panta flaskor, inte ta mer mat än de orkar, sopsortera, stänga dörrar och fönster när det är kallt, stänga vattenkranar, laga trasiga leksaker och vara snälla mot varandra. Lagom innan Earth Hour kom Energislukaren på oväntat besök på avdelningen. Energislukaren gjorde allt fel och barnen fick lära hen hur man sparar energi.

FÖRSKOLAN LILLEGÅRDEN, TROLLHÄTTAN

Jorden har fått feber. Då är det bra att det snöar!

Det var samtal och konkreta insatser under hela veckan. Maten var klimattänkt med grönkålsasagne som favorit. Barnen fick göra insatser miljö och energi. Alla händer är viktiga! Vad händer på återvinningen? Barnen bjöds också på teater med isbjörnarna Ivar och Isa.

MORÖ BACKE SKOLA, SKELLEFTEÅ

Temadag Earth Hour och utställningen "ugglor"

En förmiddag med Earth Hour-tema. Skolans elever fk-5 delades in i grupper där femmorna fick vara grupp- ledare. Innehållet för dagen var bland annat pandafilmer och pyssel.

SANDVAKTARENS FÖRSKOLA, ÅHUS

Tema energi i olika former

Händer blev till jordens länder. Barnen fick känna vindens kraft och upptäcka solenergin fångad i en potatis. Barnen fick också känna av det globala perspektivet.

FÖRSKOLAN OPALEN3

Vem äger jorden?

I samband med Earth Hour satte Förskolan Opalen3 våren 2011, barngrupp 5-6 år igång ett temaarbete. Man gick in i ett mörklagt rum med små lampor i taket som föreställde stjärnor. Man tittade sen på en film om jorden, rymden och växter och djur som lever på jorden. Man börjar leka en lek där man låtsas befinna sig i ett rymdskepp och se ner på jorden. Personalen ställer frågan "Vem äger jorden". Barnen lägger sig ner på golvet och följande samtal börjar:

Förskollärare A: *Hör ni, nu tar vi och stänger lampan i vårt rymdskepp ... Och så tar vi och lägger oss ner nu ... Sch, vi har rest väldigt, väldigt långt för att komma till den här vackra planeten jorden, och vi är ju som upptäcktsresande kan man väl kalla de, astronauter heter det. Nu vill jag att ni är alldeles tysta och tänker på en sak. Vem äger jorden?*

Röst från ett barn: *Ingen.*

Förskollärare A: *Ingen?*

Röst från ett annat barn: *Johoo, alla!*

Abigail: *Det är en som bor i rymden och den har gjort allt.*

Joshua: *Inte maskarna för dom är rymdmän (skrattar).*

Röster från flera barn: *(skratt)*

Förskollärare A: *Sch, jag hör inte vad Abigail säger.*

Abigail: *Det fanns en människa som bor i jorden, den är, den gör allt som ska finnas på världen.*

Förskollärare A: *En människa som har gjort jorden, som gör allt som ska finnas, är det han? Det är den människan som äger jorden?*

Abigail: *Ja!*

Förskollärare A: *Chloe, räcker upp handen, så ska vi se.*

Chloe: *Jag tycker Gud äger jorden, för det är han som har gjort jorden.*

Förskollärare A: *Gud äger jorden?*

Abigail: *Ja, den sa ja ju ...*

Chloe: *Jag tycker att jorden äger sig själv.*

Förskollärare A: *Jorden äger sig själv?*

George: *Hallå, dom säger fel, jorden den gjordes av massa grejer som fanns i rymden som föll ner.*

Samtalet handlar om miljöproblem och andliga/filosofiska frågor och barnen ses som viktiga samtalspartners.

Denna text är hämtad ur Eva Ärlemalm-Hagsérs avhandling *Engagerade i världens bästa? Lärande för hållbarhet i förskolan*, 2013.

GRÖN FLAGG

Grön Flagg är ett verktyg som hjälper lärare och pedagoger att väcka intresse och skapa fokus kring hållbarhetsfrågor hos barn och unga.

Håll Sverige Rent har drivit Grön Flagg sedan 1996 och idag är fler än 2000 skolor och förskolor runt om i landet anslutna. Grön Flagg ingår i det internationella nätverket Eco-Schools, som förenar miljontals barn och unga runt om i världen.

I Grön Flagg är det vanligt att förskolorna arbetar med frågor som rör klimat och energi, konsumtion och livsstil eller hälsa och kamratskap.

Vill ni ha ett långsiktigt och aktivt arbete med hållbar utveckling på er förskola?

Ta chansen när ni deltar i WWFs Earth Hour och förläng engagemanget och inspirationen genom Grön Flagg.

På www.hsr.se/gronflagg hittar ni mer information om hur Grön Flagg fungerar.

I Håll Sverige Rents exempelsamling hittar ni tips på aktiviteter med fokus på hållbar utveckling från andra förskolor – www.hsr.se/exempelsamling

Här finns pedagogiska material som handlar om nedskräpning – Håll Sverige Rents kärnfråga: www.hsr.se/materialrum

Håll Sverige Rent är en ideell organisation som samlar kunskap, driver opinion och erbjuder konkreta lösningar och verktyg för att förebygga och minska nedskräpning.

Det bästa man kan ge ett barn är rötter och vingar”

Okänd

VÄRLDSNATURFONDEN WWF HAR EN MÄNGD MATERIAL FÖR FÖRSKOLOR.

Gå till wwf.se/utbildning. Där finner du bland annat en uppgiftsbank med sökbara övningar och lekar för förskolan. På Earth Hours hemsida finns också speciellt framtagna uppgifter och övningar för förskolan: wwf.se/eh-skola

Förskola på Hållbar Väg. Världsnaturfonden WWF 2017. Grafisk design: Brandline.
Foto: Germund Sellgren (utom sid 9 och barn sid 8 och 14: Jenny Lundell; och sid 26 HSR)

Förskola på hållbar väg

EARTH WEEK

Earth Hour infaller på en lördag när förskolor och skolor är stängda. Varför inte arbeta med ett klimattema inför lördagen!

EARTH HOUR

Earth Hour infaller en lördag i slutet av mars mellan kl 20:30-21:30.

FÖRSKOLA PÅ HÅLLBAR VÄG

Förskola på hållbar väg fokuserar på barnen, personalen och föräldrarna.

FAKTA & ÖVNINGAR

Fakta och material för förskolan finns på wwf.se/utbildning och wwf.se/eh-skola

Därför är vi här
För att hejda förstörelsen av jordens naturliga livsmiljöer och bygga en framtid där människor lever i harmoni med naturen...
www.wwf.se

Kontakt: Germund Sellgren
E-post: germund.sellgren@wwf.se

Detta dokument har finansierats med stöd av Sida, Styrelsen för internationellt utvecklingssamarbete. Sida är inte nödvändigtvis överens med de åsikter som framförs. Författaren är ensam ansvarig för innehållet.